BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI TA’LIMIDA MUSTAQIL SO‘Z TURKUMLARINI O‘RGATISHDA RIVOJLANTIRUVCHI TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING FUNKSIONAL IMKONIYATLARI

Jo‘rayeva Zuxraxon Akbarali qizi,
NamDPI magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida mustaqil so‘z turkumlarini (ot, sifat, son, olmosh, fe’l) o‘qitish tizimini rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari asosida takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinf ona tili darsligi mundarijaviy tizimi tahlil qilinib, grammatik tushunchalarni o‘quvchilar tafakkurida tizimli modellashtirish hamda "Ijodkorlik soati. Loyiha ishi" modullari orqali ularning amaliy-kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: rivojlantiruvchi ta’lim, mustaqil so‘z turkumlari, lisoniy kompetensiya, kognitiv yondashuv, loyiha metodi, vizual savodxonlik, morfologik tizim.

Аннотация: В данной статье исследованы вопросы совершенствования системы обучения самостоятельным частям речи (имя существительное, имя прилагательное, имя числительное, местоимение, глагол) на уроках родного языка в начальных классах на основе технологий развивающего обучения. Проанализирована структурно-содержательная система учебника «Родной язык» для 4-го класса общеобразовательных школ, освещена методика системного моделирования грамматических понятий в мышлении учащихся, а также развития их практико-когнитивных компетенций посредством модулей «Час творчества. Проектная работа».

Ключевые слова: развивающее обучение, самостоятельные части речи, языковая компетенция, когнитивный подход, метод проектов, визуальная грамотность, морфологическая система.

Abstract: This article examines the issues of improving the system of teaching independent parts of speech (noun, adjective, numeral, pronoun, verb) in primary school mother tongue classes based on developmental learning technologies. The structural and content system of the 4th-grade “Mother Tongue” textbook for general secondary schools is analyzed, and the methodology for systemic modeling of grammatical concepts in students' thinking, as well as the development of their practical-cognitive competencies through the “Creativity Hour. Project Work” modules, is highlighted.

Keywords: developmental learning, independent parts of speech, linguistic competence, cognitive approach, project method, visual literacy, morphological system.

KIRISH

Zamonaviy ta’lim paradigmasida o‘quvchilarga tayyor lisoniy qoidalarni yodlatishdan voz kechib, ularda mustaqil va tanqidiy fikrlash, axborotni kognitiv qayta

ishlash hamda til hodisalarini nutqiy vaziyatlarda funksional qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifa etib belgilangan. Xususan, boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida morfologik tushunchalarni shakllantirish o‘quvchining mantiqiy tafakkuri va dunyoqarashini kengaytirishning asosiy poydevori hisoblanadi. Mustaqil so‘z turkumlarini tizimli-strukturaviy yondashuv asosida, rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarini jalb etgan holda o‘qitish o‘quvchilarda lisoniy va nutqiy kompetensiyalarni sintez qilish imkonini beradi.

Umumiy o‘rta ta’limning milliy o‘quv dasturi talablariga ko‘ra, 4-sinf ona tili kursi o‘quvchini tizimli grammatik tahlilga tayyorlashning yakuniy va eng mas’uliyatli bosqichidir. Amaldagi darslik majmuasining mundarijaviy tahlili shuni ko‘rsatadiki, materiallar shunchaki statik qoidalar tarzida emas, balki nutqiy-funksional bloklar (masalan, so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishi, kelishik tizimi, ma’no guruhlari va loyiha ishlari) ko‘rinishida tashkil etilgan. Biroq, ushbu mavzulardan ko‘zlangan rivojlantiruvchi maqsadlarga erishish uchun an’anaviy reproduktiv metodlar yetarsiz hisoblanadi. O‘quvchilarda grammatik shakllar ortidagi semantik ma’noni ko‘ra olish, lisoniy birliklarni vizual modellashtirish ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurati mazkur mavzuning metodik jihatdan dolzarbligini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida tizimli-tahliliy yondashuv, qiyosiy-pedagogik tahlil, kognitiv modellashtirish hamda loyihaviy ta’lim metodlaridan foydalanildi. Tajriba-sinov obyekti sifatida 4-sinf ona tili darsligidagi “Ot”, “Sifat”, “Son”, “Olmosh” va “Fe’l” so‘z turkumlari hamda ular asosida berilgan "Ijodkorlik soati. Loyiha ishi" mavzulari olindi. Rivojlantiruvchi ta’lim prinsiplari asosida o‘quvchilarning mavzu yuzasidan lisoniy qonuniyatlarni mustaqil ravishda "kashf etish" mexanizmlari ishlab chiqildi.

TADQIQOT NATIJALARI VA ULARNING TAHLILI

4-sinf ona tili darsligi materiallarining lingvodidaktik tuzilishi morfologik birliklarni oddiydan murakkabga, ya’ni shakldan funksiyaga tomon rivojlantirib borish tamoyiliga asoslangan. Quyida mustaqil so‘z turkumlarini o‘qitishda rivojlantiruvchi texnologiyalarni qo‘llash imkoniyatlarini turkumlar kesimida tahlil qilamiz.

1. Nominal so‘z turkumlari (Ot, Sifat, Son) tizimida konseptual modellashtirish

Ot so‘z turkumi doirasida egalik va kelishik tizimini o‘rganish (3-25-darslar) o‘quvchidan yuqori sintaktik va semantik tahlilni talab etadi. Rivojlantiruvchi ta’lim doirasida kelishik qo‘shimchalari shunchaki so‘z o‘zgartiruvchi vosita emas, balki gapda so‘zlararo aloqani ta’minlovchi "lisoniy konstruktor" sifatida o‘rgatiladi. Masalan, Bosh kelishikdan Chiqish kelishigigacha bo‘lgan mavzular zanjirida o‘quvchilarga matn ichidagi munosabatlarni vizual sxemalar (klasterlar) ko‘rinishida ifodalash topshirig‘i beriladi.

Sifat so‘z turkumi ma’no turlarini (rang-tus, maza-ta’m, shakl, xil-xususiyat) o‘rganishda (6-13-mavzular) Semantik tahlil matrisasi texnologiyasi qo‘llaniladi. Bu o‘quvchida narsa va hodisalarni nafaqat matn, balki vizual tasavvurlar (grafik elementlar, chizmalar) orqali idrok etish – vizual savodxonlikni shakllantiradi. Sifat

yasovchi qo‘shimchalarni o‘rganishda esa derivatsion zanjirlar hosil qilish orqali o‘quvchining so‘z ijodkorligi faollashtiriladi.

Son so‘z turkumi (22-31-mavzular) tarkibidagi “Sanoq va tartib sonlar yordamida birikmalar hosil qilish” darslarida integratsiyalashgan ta’lim modeli yetakchilik qiladi. Matematik miqdor va lisoniy shakl o‘quvchi tafakkurida sintezlanib, “son + ot” modelsizlanishi orqali nutqiy ko‘nikmalar amaliy mashqlar tizimida rivojlantiriladi.

2. Pronominal va tarkibiy birliklar (Olmosh va Fe’l) mantiqiy tizimi

Kishilik olmoshlarining kelishik qo‘shimchalari bilan qo‘llanilishi (4, 6, 8-mavzular) morfofonologik o‘zgarishlarni (masalan: *men+ni = meni*, *men+ga = menga*) mustaqil tahlil qilishga zamin yaratadi. Bu o‘rinda **“Muammoli izlanish” metodi** qo‘llanilib, o‘quvchi nega kishilik olmoshlariga kelishik qo‘shilganda asos o‘zgarishi mumkinligini lisoniy tajriba orqali aniqlaydi.

Fe’l so‘z turkumini tadqiq etishda (9-27-mavzular) dinamik kognitiv zanjirlardan foydalaniladi. Bo‘lishli va bo‘lishsiz fe’llarning hosil bo‘lishi (13-16-mavzular), shuningdek, fe’lning shaxs-son qo‘shimchalari bilan tuslanishi (23-mavzu) o‘quvchida harakat egasi va ijrochisi o‘rtasidagi mantiqiy aloqalarni shakllantiradi. Grammatik shakllar muloqot muomalasi kontekstida o‘rganiladi.

3. “Ijodkorlik soati. Loyiha ishi” modullarining funksional ahamiyati

Darslik tarkibidagi har bir yirik so‘z turkumi blokidan keyin (5, 10, 18, 25, 33-mavzular) “Ijodkorlik soati. Loyiha ishi” modullarining kiritilishi rivojlantiruvchi ta’limning oliy nuqtasidir. Mazkur soatlar an’anaviy takrorlash darslaridan tubdan farq qilib, o‘quvchining mustaqil tadqiqotchiliklik kompetensiyasini yuzaga chiqaradi.

Ushbu modullarda loyihaviy ta’lim texnologiyasini qo‘llash quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

1. Lisoniy muammoni qo‘yilishi: O‘rganilgan turkum (masalan, sifat yoki fe’l) ishtirokida muayyan nutqiy vaziyatni yaratish.

2. Axborot yig‘ish va vizuallash: O‘quvchi o‘z loyihasini nafaqat matn, balki chizmalar, grafik tashkilotchilar va ijodiy rasm-jadvallar ko‘rinishida loyihalashtiradi.

3. Prezentatsiya va tahlil: Tayyorlangan lisoniy mahsulotning sinf oldida namoyish etilishi va o‘z-o‘zini baholash.

XULOSA

Olib borilgan lingvodidaktik tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

4-sinf ona tili darslarida mustaqil so‘z turkumlarini rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari asosida o‘qitish o‘quvchilarning mavhum grammatik qoidalarni mexanik yodlashdan qutqarib, lisoniy hodisalarni tizimli modellashtirish ko‘nikmasini shakllantiradi.

Sifat va son turkumlarining ma’no guruhlarini o‘rgatishda vizual-grafik tashkilotchilardan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida axborotni vizual tahlil qilish (vizual savodxonlik) darajasini sezilarli darajada oshiradi.

“Ijodkorlik soati. Loyiha ishi” modullari morfologik bilimlarni amaliy nutqiy kompetensiyaga aylantiruvchi, o‘quvchilarning mustaqil ijodiy-tadqiqotchilik faoliyatini stimullovchi eng samarali integrativ vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva Q. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Davlat ta’lim standarti. Ona tili fani bo‘yicha. – Toshkent, 2021.
3. Djakbarova M. Boshlang‘ich ta’limda ona tili. O‘quv qo‘llanma. Toshkent – 2026.
4. Djakbarova M. Ona tili. Oliy ta’lim boshlang’ich ta’lim yo’nalishi talabalari uchun darslik. Toshkent: “Metodist”, 2025.
5. Mahmudov N. Zamonaviy ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2020.
6. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiyalar asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.